

Резюме:

З. Паньків, О. Леневиц. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ГОРНОМ РЕГИОНЕ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

На основании анализа структуры земельных угодий и видов экономической деятельности определены преобладающие типы и формы землепользования в Сколевском районе и в пределах его населенных пунктов. Предложены направления улучшения системы землепользования.

Ключевые слова: типы и формы землепользования, збалансоване землепользование, земельные ресурсы, населенные пункты.

Summary:

Z. Pan'kiv, O. Lenevich. THE PRESENT STATE AND PROSPECTS OF THE LAND USE IN THE MOUNTAIN PROVINCE OF LVIV REGION.

On the basis of analysis of the land structure and kinds of the economic activities it was established the prevailing types and forms of the land use in Skolivskiy district and within the boundaries of its settlements. Also it was set the directions of the improvement of the land use system.

Key words: types and forms of the land use, balanced land use, land resources, settlements.

Рецензент: проф. Позняк С.П.

Надійшла 15.02.2011р.

УДК 504.03 + 504.75

Ірина БАРНА

ДЕЯКІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВНИХ ПОРІД

Вивчено окремі аспекти етнокультурних особливостей використання деревних порід: проаналізовано особливості застосування деревних видів на початкових стадіях соціоцивілізаційної зрілості етнічних спільнот, з'ясовано способи використання різних частин дерев, встановлено спектр використання етносами деревних порід та їх окремих частин в контексті життєзабезпечення.

Ключові слова: деревні породи, етнічна спільнота, етнічна територія, ареал, будівельний ресурс, сфера використання.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Деревні породи здавна притягували увагу людських спільнот. З одного боку, це визначало „етнічне” обличчя людської групи, з іншого – провокувало антропогенний тиск на лісові формації. Так чи інакше, площа лісів та їх видовий склад внаслідок експлуатації деревних порід різними етнічними спільнотами значною мірою змінились. Формування чи-то, екофільних, чи-то, екофобних традицій лісокористування обумовило різний ступінь деформації лісових угруповань на етнічній території.

Етноси шляхом проб та помилок впродовж певного відрізка часу освоювали властивості дерев, тим самим окресливши коло їх використання. Відтак, етнокультурна диференціація етнічних спільнот посилювалась внаслідок особливостей використання деревних порід. Проте не лише саме по собі розуміння залежності процесів життєзабезпечення етносу від екостану лісу є цікавим для пізнання, але й розуміння потенційної загрози етнічності через втрату лісових масивів визначає актуальність досліджень в цьому контексті.

Формулювання цілей статті. *Об'єктом дослідження є деревні види рослин, які знайшли практичне застосування у життєзабезпеченні етнічних спільнот.*

Предметом дослідження є деякі етнокультурні особливості використання деревних порід.

Метою дослідження є вивчення етнічної

специфіки використання окремих видів деревних порід. В рамках здійснюваного дослідження передбачено розв'язання наступних **завдань**: проаналізувати ступінь та спосіб використання використання окремих видів дерев на різних етапах етногенезу; з'ясувати сферу використання дерев різними етнічними спільнотами; встановити спектр використання деревних порід та їх окремих частин представниками етнічних груп в межах етнічної території.

Окремі аспекти з даної проблематики знайшли часткове відображення в наукових публікаціях українських та зарубіжних вчених [1-6].

Виклад основного матеріалу. Предки сучасної людини, об'єднані в етноси, були адаптовані до деревного способу життя. Спосіб використання та освоєння деревних порід лісу визначався природно-географічними умовами етнічної території та одночасно чітко диференціював людські групи за етнічною ознакою. Зворотній зв'язок обумовлював етнічну специфіку у способі та сфері застосування дерев, відтак детермінував етнокультурні особливості використання деревних видів.

Як зазначають В.Лобачова та К.Цеханська, людські кінцівки, органи відчуттів, система травлення засвідчують нерозривний зв'язок людини та лісу. Навіть вийшовши з нього, людина розглядала ліс як джерело їжі, палива, будівельного

матеріалу, речовин, застосовуваних з лікарською метою.

Взаємодія людини і лісу видозмінювалось разом із зміною соціоцивілізаційної зрілості людських спільнот. Племена первісних збирачів та мисливців, як-от, пігмеї лісів басейну ріки Заїр, південноамериканські індіанці амазонських лісів і пунанци лісів Борнео дерево використовували як джерело деревини.

Просторі будівлі, які будували індіанці джунглів, призначались для цілих родів або ж лише для чоловіків та були піднятими над землею на палях, щоб забезпечити мешканців від розливів та небезпечних тварин.

Деревні породи, які становлять основу лісу, були та залишаються постачальником матеріалів для зведення житла, зокрема, жердин, стовпів, покрівельного матеріалу. Особливо щедрим на будівельний ресурс є тропічний ліс. Показовим є застосування бамбуку та легких, гнучких і міцних листків тропічних пальм. Племена етнічних спільнот, які населяли теплі пояси, а це – бушмени, готтентоти, будували нескладні домівки, власне використовуючи для цього гілки та пальмове листя.

У Західній Африці негритянське населення будує з них стіни, користуючись пальмою *Raphia hookeri*, після чого конструкцію обмазують податливою глиною цегляного кольору, а дах роблять, сплітаючи пальмове листя або велике листя рослини з родини марантових.

Хатини амазонських жителів заплави річки Амазонки зазвичай цілком зроблені з пальмового дерева і стоять найчастіше на палях. Для таких будівель, які зведені на воді населення Ганьє в Південному Беніні (Дагомєя) використовує мангрову жердину. Той самий принцип покладений за основу при будівництві основи будинків і на східному узбережжі Африки. При чому, господарське застосування знаходять майже всі частини кокосової пальми – від їстівних плодів і верхівок бруньок (кучерявого листя, що зветься пальмовою капустою) до стовбурів старих дерев, деревина яких править за будівельний матеріал, а також служить для виготовлення різних дрібничок. Кокосове молоко і копра (кокосове молоко, яке густішає і перетворюється на білу м'якоть – копру) широко застосовуються в азійській кулінарії.

Корифа зонтична як вид пальми має велике практичне значення: з її стовбурів отримують крохмаль, а листя використовують як покрівельний матеріал та для виготовлення плетених виробів. Назва «панданус покрівельний» вказує на сферу застосування місцевим населенням тропічного узбережжя Тихого та Індійського океанів. З давніх-давен павловнію повстану вирощують у Китаї та Японії за легку і міцну деревину.

Загалом вибір будматеріалу залежить від його міцності і опірності відносно термітів, гризунів та інших шкідників. Скандинавські етноси завжди вважали ідеальним будівельним матеріалом

стовбури хвойних дерев. Їх деревина легко піддається обробці, відрізняється довговічністю, а в зрубках з такого дерева тепло і взимку. Фінни оздоблюючи будівлі ззовні надавали перевагу сосні.

Українці в Карпатах з хвойних стовбурів будували цілі села. Утворені щілини між колодами зашпакльовували мохом, досягаючи надійності житла на зиму.

Евкалипт камальдульський, з якого австралійські аборигени отримують чудову деревину, придатну для виготовлення міцних опор для огорож, будівельних риштувань та інших конструкцій. Міроксилон має темно-коричневу деревину, яка завдяки високому вмісту смол має високу стійкість до гниття, відтак застосовувана берберами для виготовлення покрівель, меблів тощо. Цінну деревину кампешового, чорного, червоного та сандалового дерев зауважили зокрема індіанці.

Клен цукровий американськими індіанцями розглядають не лише як джерело найпопулярнішого в Північній Америці підсолоджувача – кленового сиропу, а також цінної деревини. Американський континент «подарував» світові сосну остисту, сосну жовту, сосну променисту – джерело світлої, досить щільної деревини, придатної для зведення житла, виготовлення меблів, а сьогодні – картону й паперу. Після відкриття Америки сосну білу східну не лише аборигенне населення використовували для виготовлення корабельних щогл і будинків.

Ліс надає матеріал не тільки для будівництва будинків, але й культових споруд, уможливило проведення ритуалів. До слова, у Карпатах українці, у горах Центральної Європи австрійці, чехи з дерева зводять і нежитлові будівлі, наприклад, церкви.

На півострові Малакка стовбури тропічних дерев нарізають на бруси, що йдуть на виготовлення надгробків, а африканський ліс надавав матеріал (видовбаний стовбур, шкіра антилопи), з якого місцеві жителі робили там-тами, що служили їм, як бездротовий телеграф.

Якісний стрибок в розвитку людських спільнот пов'язують із освоєнням та залученням в господарство нового типу зброї у вигляді сокири. Загалом деревні породи прийнято ділити на хвойні та листяні. При чому хвойні дерева мають м'яку деревину, яка легко піддається обробці. Натомість, листяні породи дерев володіють твердою, більш довговічною та в паливному відношенні більш калорійною деревиною. Оволодіння сокирою, а згодом – дворучної пилки розширило діапазон деревних порід, які можна було б використовувати.

Індіанці джунглів значну частку харчів, прянощів, ліків, наркотиків, отрут, барвників отримували піддаючи переробці деревні породи, зокрема пальми, яка давала солодкі плоди, солодкий сік, який легко піддавався ферментації та

використовувався для приготування пальмового вина.

Дерева родини тугових (*Moraceae*) містять молочний сік, який місцеве населення тропіків та субтропіків разом із плодами інжиру, хлібного дерева, шовковиці або тугового дерева, а також молочний сік молочного дерева вживають у їжу. Араукарія Бідвіла належить до числа тих дерев, які є джерелом їжі. Аборигени південно-східної частини Квінсленду називали араукарію Бідвіла “бунья-бунья” і щороку приходили здалеку до місць, де вона росла, щоб набрати про запас її великого поживного листя. Шишкоягоди ялівцю твердонасінного індіанці використовуються для виготовлення джину, а в меленому вигляді до складу деяких пряних приправ.

Фінікова пальма улюблене дерево бедуїнів. Фініки і досі залишаються одним із основних продуктів харчування мільйонів жителів Північно-Східної Африки. Їдять їх як в свіжому так і в засушеному вигляді. Завдяки сухим фінікам арабські кочівники могли здійснювати переходи по безкрайніх пустелях.

Невеликі округлі шишки сосни Бунге містять велике насіння, яке в Китаї використовують у їжу. В основі середземноморської кухні - плоди трьох рослин: інжиру, маслини та винограду.

Морингу олійну почали використовувати індійці. Насіння і стручки моринги мають запах спаржі та широко використовуються в приправах каррі, а її коріння в минулому використовувалось як заміник хрону.

Кору коричника цейлонського, зняту з молодих пагонів і висушену у вигляді трубочок, споконвіку використовують як вишукані прянощі. Давні греки знали про корицю ще в V ст. до н. е. Щоправда, як приправу використовували до страв китайську корицю - прянощі, які дещо поступаються цейлонській кориці за смаком і які отримують із кори коричника цейлонського.

Дуріан цебетинівий представники східних народів використовували головно заради плодів, які мають різкий неприємний запах, проте смак м'якоті зрілих плодів напрочуд вишуканий. За смаком вони нагадують збиті вершки з добавкою полуниці та ананаса.

Мешканці Південно-Східної Азії молоде листя і велике насіння деяких видів гнетуму гнемона використовують у їжу.

Дерево було незамінним матеріалом у випадку виготовлення зброї, зокрема сагаї, секаї в межах Малакського півострова чи африканськими пігмеями, у яких примітивна духовна рушниця стріляла отруйними дерев'яними стрілами. Бушмени, готтентоти полюючи використовували невеликий дерев'яний лук та отруйні дерев'яні стріли. Товсті гілки алое вилчастого бушмени як корінні жителі Африки зрізали, видовбували заглиблення і використовували як сагайдак для стріл (звідси місцева назва — дерево сагайдак). В

тропічних та субтропічних лісах представники родини кутрових також виділяють молочний сік (латекс), що в окремих випадках є отруйним, проте має широкий спектр використання, помічений етнічними спільнотами. Молочний сік видів *Acokanthera* и *Pachypodium* використовується бушменами в якості отрути для наконечників стріл.

Листя шовковиці місцеве населення тропіків та субтропіків служить кормом для тугового шовкопряда; фікус каучуконосний і види роду *Castilloa* служать для отримання каучуку; види брусонетія, маклюра, шовковиця дають коштовну деревину. Гевея бразильська для корінного населення стала джерелом природного каучуку.

Акація чорноствбурна потрапила в поле зору місцевого населення Австралії та Тасманії, оскільки її кора багата на таніни – речовини, що надають міцності виробам із шкіри. Сьогодні її використовують для склеювання пластмас і фанери. Азадирахта індійська найчастіше індійці використовують як потужний пестицид: у її листі й насінні міститься речовина адзирактин, отруйна для різноманітних шкідливих комах, кліщів і нематод, але порівняно нешкідлива для ссавців. Листя дерев, крім того, придатне на корм худобі, слугує чудовим добривом, а з його високоякісної деревини виготовляють меблі та інші вироби.

Деякі племена володіють значним досвідом використання продуктів деревних порід з метою лікування як людей, так і тварин. Деякі родини лісних дерев таких родин, як кутрові, тугові та бобові містять велику кількість алкалоїдів. Рауфольфія зміїна як представник родини кутрових нараховує близько 40 алкалоїдів, зокрема резерпін, ресцинамін, йохімбін, іамалін, серпентин, седативну та понижуючу кров'яний тиск дію помітили індійці. Ефект затримується на кілька днів, викликає транквілізований стан та сприяє медитації.

Зворотню дію мають екстракти деревних видів роду *Cola*, тонізуючий вплив яких використали при приготуванні відомого освіжаючого напою.

Бушмени застосовують види родів *Acokanthera*, *Apocynum*, *Cerbera*, *Nerium*, *Thevetia* і *Strophantus* як джерело серцевих глікозидів, які вибірково діють на серцевий м'яз (сповільнюють, посилюють частоту серцевих скорочень).

Аравійську акацію арабське населення цінує за наявні дубильні речовини; деревину та плоди міроксилону та копаїферу жителі Південної Америки та Західної Африки – за джерело бальзамів перуанського та толуанського, які використовували в медицині.

В давні часи сік драцени драконової бербери Марокко називали драконовою кров'ю і широко застосовували в медицині, а на сьогодні – для отримання лаку, придатного для покриття металевих поверхонь. Індіанці хопі використовували шишки ялівцю твердонасінного як цілюще зілля. Гінкго дволопатево китайці здавна широко

застосовують в медицині.

Араби «відкрили» акацію аравійську, з кори якої отримували аравійську камедь, яка широко використовувалась з лікарською метою. В сучасних умовах її використовують для виробництва друкарських фарб, і зв'язуючих матеріалів.

Тверді породи листяних дерев цінувалися, перш за все, як паливо, а також за довговічність. Так, дуб був незамінний при будівництві кораблів, мостів, гребель.

Агатис південний зростаючи в субтропічних дощових лісах Нової Зеландії почали використовувати корінні жителі маорі, які з міцної, мало схильної до гниття деревини каурі люди будували морські судна.

Деревина бальси дуже легка, у висушеному стані легша за воду в 10 разів. Застосування деревини бальси визначалось її міцністю та легкістю. Унікальні властивості деревини бальси були відомі з давніх часів. Інкі видовбували з неї каное і робили плоті, на яких здійснювали тривалі походи. Зі стовбурів бальси у 1947 р. було споруджено знаменитий пліт Тура Хейердала «Кон-Тікі», що був точною копією величезних морських плотів доісторичних жителів Південної Америки.

З берези паперової північноамериканські індіанці споруджували каное, дахи для своїх жител і навіть посуд. Взимку гілки цього дерева служать кормом для лосів. Запашна дрібноволокниста деревина лагаростробоса Франкліна австралійськими та тасманійськими аборигенами високо цінується і використовується для будівництва човнів та виготовлення різьблених виробів. Ялина ситхінська дає міцну і легку деревину, з якої індіанці будували човни, а на початку ХХ ст. почали споруджувати корпуси літаків, виготовляти музичні інструменти.

Племена, що живуть у тропічному лісі, як відомо, обходяться без надмірностей в одязі (крім ритуального одягу). Пов'язки на стегнах і нехитре взуття, як і навіс від палючого сонця, плелись з лика і пальмового листя.

Багатий асортимент деревини, кори, листя, ліан, плодів і насіння в теплих поясах досить для задоволення щоденних потреб, для виготовлення речей домашнього вжитку, рибальських снастей, знарядь полювання.

Бук європейський освоєний європейцями. Дрібноволокниста деревина бука чудово піддається обробці й слугує ідеальним матеріалом, із якого виготовляють меблі, кухонне начиння і рукоятки інструментів.

Горлянкове дерево зростає у Вест-Індії, Центральній і Південній Америці, від Центральної Мексики до Болівії. Плід цієї рослини має міцну оболонку, яку місцеве населення використовує для виготовлення посудин, кухонного начиння, прикрас, іграшок і музичних інструментів. З плодів сейби добувають капок - тоненькі рослинні волокна, які нагадують шовковисті волокна

бавовни. Населення деяких тихоокеанських островів використовує брусонетію паперову для виготовлення тапи - нетканого матеріалу, який отримують, відбиваючи кору дерев'яними палицями. Але набагато раніше жителі Східної Азії використовували волокна брусонетії для виготовлення морських снастей, тканин і паперу.

Люди здавна споживали величезну кількість дерева як дров для домашніх вогнищ, всеможливих печей, оскільки без тепла, як відомо, ні їжу не приготувати, ні в холодну погоду не зігрітись.

Окрему групу рослин складають дерева, які виконують декоративну функцію завдяки яскравим квітам, листю (тюльпанове дерево, магнолія великоквіткова, кінський каштан, клен долоне подібний, жакаранда мімозолиста), розлогій кроні (платан східний, метасеквоя гліпсостроподібна). Фікус бенгальський або баньян дає густу тінь, тому сільські мешканці часто - густо влаштовують під їхніми кронами влаштовують ринки або просто відпочинок під час спеки. В Індії баньян - священне дерево. Молоді дерева ялиці прекрасної християнські етноси використовують у ролі різдвяних і новорічних дерев. Як декоративне дерево кипарис вічнозелений використовували ще давні римляни. Вони високо цінували його м'яку жовтувато-рожеву деревину, яка вважалася дорогоцінним і недоступним для простих смертних матеріалом. У провінції Юньань ченці буддистів на території своїх монастирів з Х ст. камелію сітчасту висаджують як декоративне дерево. Смола босвелії - ладан - знайома людям набагато краще ніж саме дерево. Ладан відвіку вживається на Сході для обкурювань під час релігійних обрядів.

Вплив етнічних спільнот долучився до потужних факторів географічного середовища, які століттями формували ліс. Ті народи, які розвивались в умовах аграрної культури „відтіснили” ліс аби отримати площі під поселення, орні землі, пасовища, що в свою чергу породило зростаючу потребу в продуктах, які можна отримати використовуючи деревні породи – деревині, лісовій підстилці, родючому перегноєві, дичині тощо. Серед біотичних ресурсів лише окремі види, зокрема дерев, ставали в нагоді, відтак нераціонально експлуатувались. В рамках традиційного природокористування етнічні території збіднювались до такої міри, що до прикладу на території середземноморських країн залишилися низкостовбурні ліси маквіс та гарика, які не мають жодного господарського значення.

Висновки. Деревні породи завдяки наявних властивостей отримали повсюдне використання. Зважаючи на етнічний поліморфізм, людські спільноти по-різному застосовували частини дерев, зокрема стовбур, гілки, листя, бруньки, плоди, насіння, квіти та сік. Ще з часів племінної культури етнічні спільноти деревні породи були джерелом будівельного матеріалу (стовбур, листя, бруньки), продуктів харчування, прянощів (сік, листя),

лікарської сировини (листя, квіти), природного каучуку, природних пестицидів, отрут, палива,

матеріалів для виготовлення знарядь праці, зброї.

Література:

1. Генсірук С.А. Ліси України / С. А. Генсірук. – К.: Наукова думка, 1992. – 408с.
2. Чернявський М.В. Ліси України та збереження їхнього біологічного різноманіття. Охорона пралісів України // Конвенція про біологічне розмаїття; громадська обізнаність; участь. – К.: Стило, 1997. – С.75-89.
3. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П. Зелена книга України. Ліси./ Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. – К.: Наукова думка, 2002. – 253с.
4. Иллюстрированная энциклопедия лесов / под ред. В.Лобачева, Г. Матвеевой, А. Мешикова. – Прага: Артия, 1987. – 432с.
5. Новиков Ю.В. Экология, окружающая среда и человек. / Ю.В. Новиков. – М.: ЮНИТИ, 1998. – С.240-260.
6. Цеханская К.В. Народная медицина у североамериканских индейцев. Этническая экология: теория и практика / К.В. Цеханская. – М.: Наука, 1991. – С.353-373.

Резюме:

Барна И. НЕКОТОРЫЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДРЕВЕСНЫХ ПОРОД.

Изучены отдельные аспекты этнокультурных особенностей использования древесных пород: проанализированы особенности применения древесных видов на начальных стадиях социацивизационной зрелости этнических сообществ, выяснены способы использования различных частей деревьев, установлено спектр использования этносами древесных пород и их отдельных частей в контексте жизнеобеспечения.

Ключевые слова: древесные породы, этническая общность, этническая территория, ареал, строительный ресурс, сфера использования.

Summary:

Barna I. SOME ETHNOCULTURAL CHARACTERISTICS OF TREE SPECIES.

Studied some aspects of ethno-cultural characteristics of tree species: analysis of features of the application of tree species in the early stages of social civilization maturity of ethnic groups, defines ways to use parts of trees, set range of ethnicities tree species and their spare parts in the context of life support.

Keywords: wood species, ethnic community, ethnic territory, area, building a resource, sector use.

Рецензент: доц. Янковська Л.В.

Надійшла 12.02.2011р.

УДК

Ігор ВІТЕНКО

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Розглянуто причини формування та особливості прояву екостанів природних компонентів та еколого-географічної ситуації (ЕГС) на матеріалах Тернопільської області, висвітлено тенденції змін та основні напрямки розвитку ЕГС, розроблено інтегральну картосхему ЕГС та проаналізовані просторові її відмінності на основі зонування території.

Ключові слова: еколого-географічна ситуація, Тернопільщина, картосхема ЕГС

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Еколого-географічна ситуація є похідною особливостей взаємодії суспільства і природи на певному етапі соціально-економічного розвитку. Особливої актуальності такого роду дослідження набули в Україні внаслідок тривалого неконтрольованого антропогенного впливу на природне середовище. Тернопільщина попри незначний рівень промислового розвитку відзначається надмірною сільськогосподарською освоєністю, високою концентрацією сільського населення і поселень, відсутністю належної екологічної інфраструктури, що обумовлює складність еколого-географічної ситуації і необхідність її дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З моменту появи першої інтегральної публікації еколого-географічного спрямування у 1990 році проведено масштабні дослідження території

стосовно радіаційного забруднення, створено серії картосхем «Україна. Людина і природне середовище»(1993), опубліковано два випуски медико-екологічного атласу України (1995, 1996), підготовлено і видано екологічний атлас України (1999), національний атлас України (2005), екологічну енциклопедію України(2006), ряд наукових конференцій з еколого-географічної проблематики (Тернопіль 1999, 2004, 2010), київ (2002), у яких розкрито сутність та відображено особливості прояву еколого-географічної ситуації в Україні. Висвітлення екостанів компонентів природного середовища Тернопільської області проведено у публікаціях: екостану гідромережі - І.Вітенко (2007), , П.Царик, І.Вітенко[9], К.Сокіл (2010), екостану повітряного басейну – І.Вітенко (2010)[2], М.Гінзула (2010), екостану ґрунтового покриву Східного Опілля – З.Герасимів (2008,